

Türkçe Öğrenici Sözlüğü için Bir Maddeyi Hazırlamak

Preparing an Entry For The Turkish Learner's Dictionary

Mehmet GÜRLEK¹

ÖZ

Sözlükler bir dilin söz varlığını kayıt altına alan temel kaynaklardır. Bilgi verme ve açıklama bir sözlüğün temel görevidir. Tasarımı ve içeriğine göre çeşitli türlere ayrılan sözlüklerden biri de bir yabancı dili öğrenmek isteyenlere yönelik hazırlanan öğrenici sözlükleridir. Öğrenici sözlükleri Türkçe için çalışılması ve mesafe alınması gereken sözlük bilimi konularından biridir. Sözlüğün türü ne olursa olsun bir sözlüğü hazırlamak ciddi bir bilimsel hazırlık, zaman ve emek isteyen bir iştir, çünkü hazırlanan ya da hazırlanmakta olan sözlüklere bakıldığında planlanan dönemde tamamlanmış bir sözlüğe rastlamak oldukça zordur. Bu durum sözlük bilimi açısından bir sözlüğün hazırlanma aşamalarının önemini ortaya koymaktadır. Öğrenici sözlükleri de tıpkı ana dili kullanıcılarına yönelik hazırlanan sözlüklerde olduğu gibi bir madde başında ayrıntılı bilgileri kullanıcıya sunar. Ayrıntılı bilgi seti öğrenici için bazen bir bilgiye ulaşmayı zorlaştırabilir. Bu sebeple öğrenici sözlüğünde bir maddenin tasarımı ya da yapısı kullanıcı beklentilerini karşılayacak seviyede olmalıdır. Bu çalışmada öğrenici sözlüğü için bir madde başında bulunması gereken bilgi setlerinin neler olabileceği konusu tartışılmış, bu bilgi setlerinin özellikleri açıklanmıştır. İdeal bir tasarım için madde başı, biçim bölümü ve tanım bölümü olmak üzere iki kategoride değerlendirilmiş, her bir kategorinin alt bileşenleri ve kullanıcıya hangi bilgi setlerini verdiği örneklerle sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: Sözlük Bilimi, Kuramsal Sözlük Bilimi, Öğrenici Sözlüğü, Parçacıl Yapı, Bütüncül Yapı

ABSTRACT

Dictionaries are the main reference sources that record the vocabulary of a language. Giving and explaining information is the main task of a dictionary. Although there are various types of dictionaries in terms of their design and content, the learner dictionaries are the ones prepared for those who want to learn a foreign language. Such dictionaries are one of the subjects of lexicography that should be studied to make progress especially in the case of Turkish. Regardless of its type, preparing a dictionary is a work that requires serious scientific preparation, time and labor, because when we look at the dictionaries that have been prepared or are being prepared, it is very difficult to come across one that has been completed in the planned period. This situation reveals the importance of the stages of preparing a dictionary in terms of lexicography. Learner dictionaries, just like the dictionaries prepared for native speakers,

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Gürlek (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi
Bölümü, İstanbul, Türkiye
E-posta: mehmet.gurlek@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3601-8005

Başvuru/Submitted: 30.05.2023

Revizyon talebi/Revision requested:
29.08.2023

Son revizyon/Last revision received:
10.09.2023

Kabul/Accepted: 23.10.2023

Online Yayın/Published Online: 14.12.2023

Atıf/Citation: Gürlek, Mehmet. "Türkçe Öğrenici Sözlüğü İçin Bir Maddeyi Hazırlamak." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 33, 2 (2023): 625-640.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1306809>

provide the user with detailed information about a headword. Such detailed information can sometimes make it difficult for the learner to access the information needed. For this reason, the design or structure of a headword in a learner dictionary should be at a level to meet the user expectations. In this study, the sets of information that should be included in a headword of a learner dictionary are discussed and the characteristics of these information sets are explained. For an ideal design, headwords are evaluated in two categories: the formal part and the semantic part. Besides, the subcomponents of each category and the information sets that each category provides to the user are presented with examples.

Keywords: Lexicography, Academic Lexicography, Learner's Dictionary, Microstructure, Macrostructure

EXTENDED ABSTRACT

Their vocabulary learning strategies. As for the teaching of Turkish as a foreign language, although academic discussions and studies on the field have occurred in recent years, the absence of a printed or web-based learner's dictionary is a significant shortcoming.

A dictionary consists of micro and macro structures that make up the mega structure. According to the literature, sections such as content, guide, abbreviations located at the front of the dictionary and sections such as index, symbols and useful information located at the back of the dictionary constitute the macro structure. Information such as spelling, pronunciation, inflectional forms, word type, definition, grammatical categories, stereotypes, examples, usage, intermediates, collocations and etymology constitute the microstructure. Headword is related to macro structure in terms of providing dictionary users access to information and also relates to the microstructure in terms of providing detailed information about words.

The headword in the learner's dictionary includes four basic pieces of information: spelling (i.e., a reference to sound in terms of its formal features), level code that reveals the frequency of use of the word and also is suitable according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR), pronunciation that represents speech, and grammatical information that includes the structure of the word. Spelling is seen as a problem-free issue for Turkish learner dictionaries. However, Turkish dictionaries clearly should be based on the writing principles of the Turkish Language Association so that users do not experience confusion in this regard. The level code should be marked from A1 to C2 in accordance with CEFR and displayed in the learner's dictionary as such. For pronunciation, the dictionary must go beyond the knowledge of front or back pronunciation of a sound, which is presented for native speakers, and include information about pronunciation as prepared according to the International Phonetic Alphabet at the beginning of the headword. In the grammar section, information should be given about the types of words and their inflections, as well as the valency and case categories. The design differs depending on whether the headword is a noun or a verb. Noun-type words present the conjugation forms, while verb-type words use the valency and case category subfields. Sub-fields should be created according to the noun and verb types, and the valency category should present the sub-fields of transitive, intransitive, passive, reflexive, comitative and causative while the case category should provide the sub-domains of accusative, dative, locative, ablative, and instrumental cases.

The second part of the microstructure involves the semantics of the headword, in which the interpretation of the lexicographers stands out compared to the first part. The three key

components of the semantics section are the definition, usage tags, and reference.

Sense indicators are related to polysemy and are used at the discretion of the lexicographers. The sense indicator is the part that a user can prepare before reading the definition. The second component of meaning is the definition of meaning and provides users with semantic information at the beginning of the headword. The style of the definition may differ depending on the dictionary type. The third component is visual and is preferred for clearer definitions of concepts in learner dictionaries. The fourth component of the definition, the example, is data that serves as evidence to explain meaning. The example may not be mandatory for every item but gives users an advantage regarding frequently used words.

As another component of the microstructure, usage tags are closed to interpretation by lexicographers, especially in certain cases, and perform a similar function to that of sense indicators. Learner dictionaries have three types of usage tags: the subject tag, the qualifier tag, and the usage tag. The subject tag marks the field of specialization to which the headword belongs or with which it is associated. Because having dictionary makers mark social science subjects is easier than having them mark fields such as computers, medicine, and chemistry, support for special field experts is required for items that need such a subject tag. Examples can be given for subject tags such as astronomy, computer, biology, botany, grammar, linguistics, chemistry, architecture, cinema, history, and medicine.

When given before the definition of a word, the second usage tag (i.e., the qualifier) provides information to the learner about the usage of the word. The qualifier label may include such labels as sarcastic, slang, insulting, colloquial, metaphorical, or joking. Although these tags do not seem to be open to interpretation, the metaphor tag stands out as a subject with which dictionary creators have difficulties from time to time.

The third usage tag (i.e., style) provides information about the situational context in which a word can be used. Considering that language is not just a standard variant, the style tag gives users awareness of the situational context regarding the use of the word. Examples of tags in this section would be obscene, vulgar, formal, informal, and offensive.

The third component of the microstructure is called reference and has the function of directing the user from one item to other dictionary entries. A learner dictionary can have four different types of references: synonyms, antonyms, related words, and thematic classification (taxonomy). These references allow the user to learn more about the word.

Subheadwords are one of the difficult topics in dictionary preparation. This section includes formulaic expressions and words shown below the headword. This subject falls under the initiative of the dictionary creators and should be explained with the identification strategies found in the learner's dictionary. Depending on the headword, these strategies may be based on the frequency and semantic relevance of the subheadword. Subheadwords can include spelling, user tag, description, and sample information. This information can be organized in accordance with the headword strategies.

Giriş

Türkçe Sözlük'e¹ göre sözlük “Bir dilin bütün veya belli bir çağda kullanılmış kelime ve deyimlerini alfabe sırasına göre alarak tanımlarını yapan, açıklayan, başka dillerdeki karşılıklarını veren eser.” *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'e² göre ise “Bir dilin kelimelerinin bütününe veya belli bir kısmını, deyimlerini alfabe sırasına, bâzan da konu veya kavramlarına göre anlamlandıran, açıklayan veya başka dillerdeki karşılıklarını veren eserdir.” *Webster Sözlüğü*'ne³ göre ise “Kelimelerin biçim, telaffuz, işlev, kökenbilim, anlam ile söz dizimsel ve deyimsel kullanımları hakkında bilgi veren, genellikle alfabetik olarak düzenlenmiş basılı ya da elektronik biçimdeki referans kaynağı” olarak tanımlanır. Türkçe sözlüklerde sözlüğün basılı bir eser olma yönünün vurgulandığı görülür. Öte yandan günümüzde basılı sözlüklerin yanında kullanım açısından elektronik, özellikle de internet tabanlı sözlüklerin de yaygın bir biçimde tercih edildiği görülmektedir.

Sözlük bilimi ise bir referans kaynağı olarak sözlüğü hazırlama, düzenleme, inceleme ve araştırma gibi süreçlere odaklanmaktadır. Hartman ve James'e göre⁴ sözlük bilimi sözlükler ve diğer referans eserlerle ilgili konularda uzmanlaşmış bir faaliyet alanı ve akademik alandır ve bu alanın iki temel bölümü vardır: Sözlükbilimsel uygulama veya sözlük yapma ile sözlükbilimsel kuram veya sözlük araştırması. Bergenholtz ve diğerlerine göre⁵ iki tür sözlük bilimi vardır, bunlar:

1. Özellikle sözlüklerin işlevi, yapısı ve içeriği ile ilgili olarak sözlükler hakkında kuramların geliştirilmesi ve kavramsallaştırılması. Sözlük biliminin bu bölümü, kuramsal sözlük bilimi (metaleksikografi) olarak bilinir.
2. Somut sözlüklerin planlanması ve derlenmesi. Sözlük biliminin bu bölümü pratik sözlük bilimi veya sözlük uygulama olarak bilinir.

Yine Bergenholtz ve Gouws⁶, sözlük biliminin dil biliminin bir alt disiplini olduğunu savunan çoğu sözlükbilimcilere karşı sözlük biliminin bağımsız bir alan olduğunu savunur ve sözlük biliminin bilgi bilimiyle ilişkisini vurgular.

Sözlükler içerdiği söz varlığına, amacına, yapısına göre farklılık gösterir ve bu, sözlüklerin sınıflandırılması ile ilgili bir konudur. Bu sınıflandırmalarda yer alan sözlük türlerinden biri de “öğrenici sözlükleri”dir. Öğrenici sözlükleri öncelikle bir yabancı dili öğrenmek isteyen öğrencilere yönelik olarak hazırlanan öğretim amaçlı sözlüklerdir. Sözlükleri sınıflandırırken temel özelliği belirlemek ve tanımlamak olan öğrenici sözlüklerini Atkins ve Rundell⁷

1 “Genel Türkçe Sözlük”, Türk Dil Kurumu, erişim 3 Mart 2023, <https://sozluk.gov.tr/>

2 “Misalli Büyük Türkçe Sözlük”, Kubbealtı Lugatı, erişim 3 Mart 2023, <http://lugatim.com/s/s%C3%B6zl%C3%BCk>

3 “*Webster Sözlüğü*”, erişim 3 Mart 2023, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dictionary>

4 Reinhard Rudolf Karl, Hartmann, & Gregory, James, “Lexicography”, *Dictionary of Lexicography*. (Londra, New York: Routledge, 1998).

5 Henning, Bergenholtz & Hjalmar Gouws, Gouws “What is lexicography?” *Lexikos* 22, AFRILEX-reeks/series 22 (2012), 31-42.

6 Henning, Bergenholtz & Hjalmar Gouws, Gouws, “What is lexicography?”, 31-42.

7 Atkins, Berly Sue & Rundell, Michell. *The Oxford Guide To Practical Lexicography* (New York: Oxford University Press, 2008).

“kullanıcıların becerileri” başlığı altında değerlendirir ve öğrenci sözlüklerinin kodlama ve kod çözme işlevlerini vurgular.

Yabancı dil öğrenenlerin sözlük ihtiyaçları ve kullanımı ile ana dili konuşurlarındaki farklılık gösterecektir. Öğrencilerin sözlük tercihleri konusunda yapılan çalışmalar farklı bulgulara işaret etmektedir.⁸ Profesyonel hazırlanmış bir öğrenci sözlüğünün dil öğrenenlere sunduğu faydalar da son derece açıktır. Bu nedenle, genellikle yabancı dil öğrenen herkesin bir sözlüğe sahip olması gerektiğine inanılır. Tseng’e⁹ göre sözlükler, bilinmeyen bir kelimenin anlamına hızlı ve doğrudan erişim sağladıkları için dil öğrenenlerin, özellikle ikinci ve yabancı dil öğrenenlerin yoldaşlarıdır. Ezza&Saadeh’e¹⁰ göre bir öğrenci sözlüğü, *öğrencilerin* kelimelerle ilgili arayabilecekleri her türlü bilgi için güvenilir bir kaynaktır.

Türkçe için öğrenci sözlükleri konusunda son dönemde yapılan çalışmaların arttığı gözlemlenmekle birlikte bu çalışmaların geliştirilmesi gerektiği de bir gerçektir. Kurumsal açıdan yabancı dil olarak Türkçe eğitiminin yeni bir alan olması da temel sebeplerden biridir. Maalesef şimdilik, Türkçenin hazırlanmış ne basılı ne de internet tabanlı kapsamlı bir öğrenci sözlüğü bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında Özcan¹¹, *Başlangıç Düzeyi Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Sözlükçe Çalışması*; Tüfekçioğlu¹², *Derlem Tabanlı Çevrim İçi Türkçe Öğrenci Sözlüğü*; Berber¹³, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yardımcı Kaynak Hazırlama*; Golynskaia¹⁴ *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğrenenlere Yönelik Türkçe Öğrenci Sözlüğü İçin İlkeler, Yöntem ve Model* gibi lisansüstü çalışmalar ile Engin Yılmaz¹⁵ *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)* hazırlamıştır. Özellikle son yıllarda başta üniversitelerin TÖMER ve dil merkezleri başta olmak üzere, Yunus Emre Enstitüsü ve Maarif Vakfı tarafından yurt içi ve yurt dışında Türkçe öğretimine yönelik atılan ciddi adımlar bu sahada hem basılı hem de internet tabanlı bir öğrenci sözlüğüne yönelik ihtiyacı belirgin hâle getirmiştir.

- 8 Jenny, Thumb, *Dictionary Look-Up Strategies and the Bilingualised Learner's Dictionary: A Think Aloud Study* (Tübingen: Max Niemeyer, 2004).; Hilary, Nesi, “The Specification of Dictionary Reference Skills In Higher Education”, *Dictionaries*, *Language Learning. Recommendations, National Reports And Thematic Reports From The Tnp Sub-Project 9: Dictionaries* içinde (Berlin: Free University Berlin, 1999) 53-67.; Hilary, Nesi, *The Use and Abuse of Learners' Dictionaries*, *Lexicographica. Series Maior 98*. (Tübingen: Max Niemeyer, 2000). ; Berly Sue, Atkins & Michell, Rundell, *The Oxford Guide To Practical Lexicography* (New York: Oxford University Press, 2008);
- 9 Fan-ping, Tseng, “EFL students' Yahoo! online bilingual dictionary use behavior”, *English Language Teaching Journal*, 2/3 (2009), 98-108.
- 10 Elsadig Yahya, Ezza & Zeina, Saadeh, “Dictionary as a major resource for efl course in pronunciation”. *World Journal of English Language*, 1/1, (2011), 63-67.
- 11 Emrah, Özcan, *Başlangıç Düzeyi Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Sözlükçe Çalışması* (Yüksek Lisans tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006).
- 12 Burak, Tüfekçioğlu, *Derlem Tabanlı Çevrim İçi Türkçe Öğrenci Sözlüğü -Önadlar A Madde Başı* (Yüksek Lisans tezi, Mersin Üniversitesi, 2013).
- 13 Ceren, Berber, *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yardımcı Kaynak Hazırlama: Sözlük Modeli Önçalışması* (Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniversitesi, 2012).
- 14 Anna, Golynskaia, *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Tek Dilli Öğrenci Sözlüğü: Model, Yöntem ve İlkeler* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017).
- 15 Engin, Yılmaz, *Yabancılar İçin Başlangıç Düzeyi Türkçe Sözlük (A1)*. (Pegem Akademi Yayınları: Ankara, 2018).

Günümüzde sözlük hazırlamak için bireysel çabaların yetersiz kalabileceği de görülmektedir. Bir sözlüğü hazırlamak kurumsal ve finansal destekten hazırlayıcılara kadar ciddi ve titiz bir planlama isteyen bir süreçtir ve bir sözlüğün nasıl hazırlanacağı kuramsal sözlük biliminin temel konusudur. Bununla birlikte modern sözlük bilimi bilgi ve bulguları ile Türkçe için hazırlanacak bir öğrenici sözlüğünün ihtiyaçlara cevap vermesi için hem akademik hem de uygulamalı bir tartışma ve çalışma ortamına da gerek duyulmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada yabancı dil olarak Türkçe öğrenenler için hazırlanacak bir öğrenici sözlüğünde bir maddenin tasarımı tartışılmış, tasarımın farklı kelime türlerindeki örnekleri sunulmuştur.

1. Sözlükte Yapı

Kuramsal sözlük bilimi alanındaki son araştırmalarda odaklanılan konulardan biri de sözlüklerin yapısıdır. Hausmann ve Wiegand¹⁶ bir sözlükte bütüncül, parçacıl, dağıtım, çerçeve, referans ve erişim yapısını vurgulamıştır. Hartmann ve James'e¹⁷ göre bir sözlükte bütüncül yapı ve parçacıl yapı bulunur ve bu iki yapıyla birlikte ortaya bütün yapı ortaya çıkar. Diğer bir ifade ile bütün yapı basılı bir sözlük örneğinde sözlüğün ön yüzünü oluşturan içerik, rehber, kısaltmalar gibi bölümler ile arka yüzünü oluşturan indeks, semboller, faydalı bilgiler gibi bölümlerle parçacıl yapının birleşmesinden oluşur. Bu çalışmanın konusu bir maddenin tasarımı ile sınırlı tutulduğundan daha çok sözlüğün parçacıl yapısına eğilmek yerinde olacaktır. Jackson¹⁸ bir sözlüğün parçacıl yapısını yazım, telaffuz, çekimlenme biçimleri, kelime türü, tanım, örnekler, kullanım, alt maddeler, köken bilimi biçiminde sıralar. Marell¹⁹ dil bilimsel kategori, tanım, örnekler, eş dizimli ögeler ve kalıplaşmış ifadeleri parçacıl yapıda gösterir; Svensén²⁰ ise parçacıl yapıyı doğrudan ve dolaylı bilgilerin sunumu olarak değerlendirir. Parçacıl yapı kullanıcının bilgiye erişim kapısıdır. Dolayısıyla erişim yapısı hem kullanıcı için arama rotası²¹ hem de sözlükbilimsel göstergelerin yapısıdır.²²

Bir öğrenen sözlüğünde maddeyi bir sözlüğe yerleştirilmiş ve içinde parçacıl yapıyı içeren bir referans birimi olarak değerlendirmek mümkündür. Bu maddenin temel ögesi madde başı ve varsa o madde başına bağlı olan deyim ve kalıplaşmış ifadeleri içeren alt maddedir. Madde başı bir fiilin mastar hâli ya da bir adın çekime girmemiş biçimi gibi bir sözlük biriminin temel biçimidir. Madde başı hem dikey (bütüncül yapı) hem de yatay (parçacıl yapı) yönlüdür. Kullanıcı için bir erişim noktası olması dikey yönlü ilişkiyi; telaffuz, tanım, örnek gibi bilgileri

16 Herbert Ernst, Wiegand, "A theory of lexicographic texts: An overview", *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 14/ 4 (1996), 134-149.

17 Hartmann ve James, "Lexicography".

18 Howard, Jackson, *Sözlükbilime Giriş*, çev. Mehmet Gürlek, Ellen Patat, (İstanbul: Kesit Yayınları 2016).

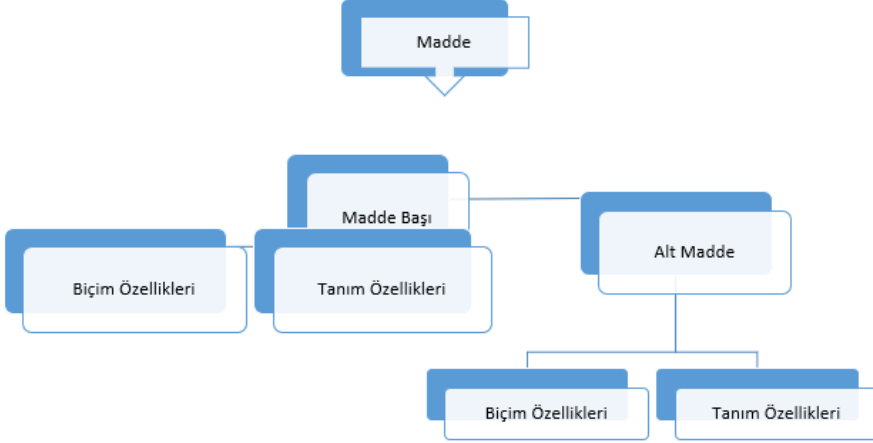
19 Carla, Marell, "Qu'est-Ce Qu'une Dictionnaire Bilingue", *Les Dictionnaires Bilingues* içinde (Belgique: Aupelf-Uref - Editions Duculot, 1996), 33-52.

20 Bo, Svensén, *A Handbook Of Lexicography: The Theory And Practice Of Dictionary-Making* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009).

21 Herbert Ernst, Wiegand, "A theory of lexicographic texts: An overview", 134-149.

22 Henning, Bergenholtz, & Sven, Tarp, Ed. *Manual of Specialised Lexicography*. (Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995).

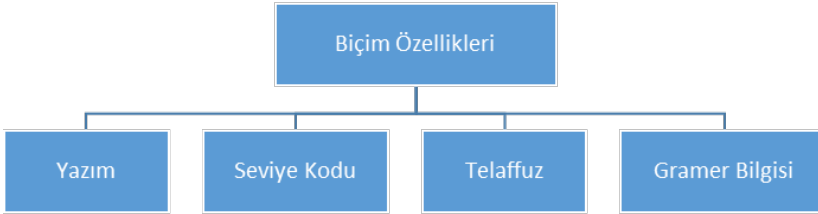
sunması ise yatay yönlü ilişkiyi gösterir. Parçacıl yapı bir madde başı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi sağlar. Bu bilgi iki biçimde kullanıcıya sunulur: Birincisi madde başının biçim özellikleri, ikincisi ise madde başının anlam özellikleri ile ilgilidir. Aynı şekilde bir madde başına bağlı alt madde varsa, o alt madde tasarım açısından biçim ve anlama ait bilgi setleri içerebilir.

Şema 1. Maddenin ana tasarımı

1.1. Madde Başının Biçim Özellikleri

Bir öğrenen sözlüğünde madde başının biçim özellikleri temelde dört bilgiyi içerebilir: Sesi temsil eden **yazım**, kelimenin sıklığını yansıtan ve Diller için Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) uygun **seviye kodu**, konuşmayı temsil eden telaffuz, kelimenin türünü içeren **gramer bilgisi**.

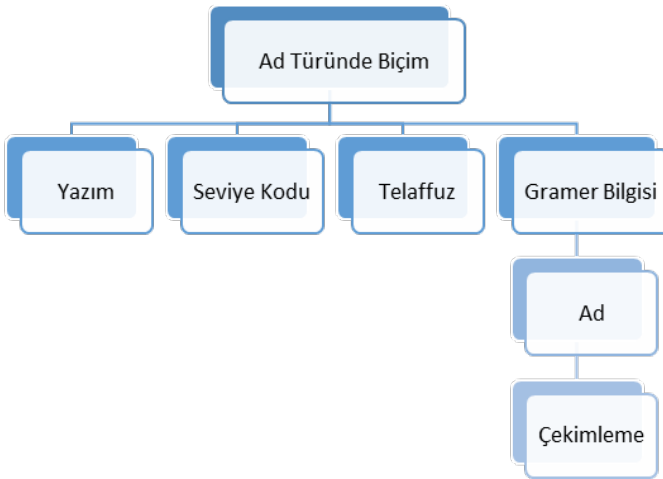
Şema 2. Maddenin Biçim Özellikleri

Yazım: Bir Türkçe öğrenici sözlüğü için yazım sorunsuz bir alan gibi gözükse de Türkçenin genel sözlüklerine baktığımızda durumun bu kadar sorunsuz olmadığı fark edilir. Örneğin Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Türkçe Sözlük* ile Kubbealtı tarafından hazırlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te yazım konusunda farklılıkların yer aldığı kolaylıkla anlaşılabilir. Bir Türkçe öğrenici sözlüğünün Türk Dil Kurumu'nun yazım prensiplerinin temel alınarak hazırlanması ve yazımda bir kargaşaya mahal verilmemesi gerektiği açıktır.

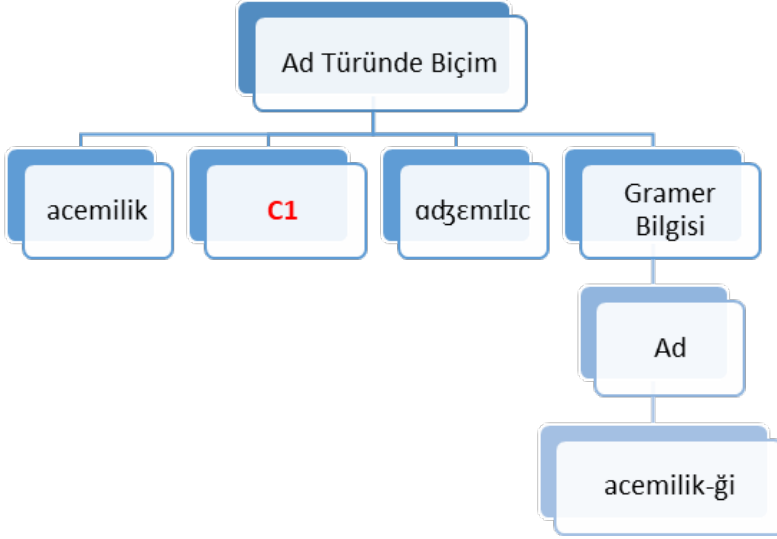
Seviye kodu: Gerçek yaşama temelli bir sözlüğün derlem verilerinden elde edilmiş ve her bir madde başının Diller İçin Avrupa Ortak Başvuru Metni (D-AOBM) uygun olarak (A1-C2) işaretlenmiş biçimleri öğrenen sözlüğünde gösterilmelidir. Böyle bir biçim bilgisinin standartlaşmaya büyük katkı sunacağı açıktır.

Telaffuz: Türkçe ana dili kullanıcılarına yönelik hazırlanan sözlüklerimizde madde başındaki bir sesin ince ya da kalın söylenişi ile sınırlı tutulmuş bir telaffuz bilgisi yer alır. Bir öğrenici sözlüğünün hedef kitlesinin uluslararası öğrenciler olduğu göz önünde tutulduğunda telaffuz bilgisinin yer alması zorunluluktur. Dolayısıyla Uluslararası Fonetik Alfabe ile hazırlanmış telaffuz bilgisi, madde başının ikinci biçim özelliğini oluşturmaktadır. Elektronik ya da internet tabanlı bir sözlükte ise hoparlör simgesi ile sesli telaffuz bilgisi yer almalıdır.

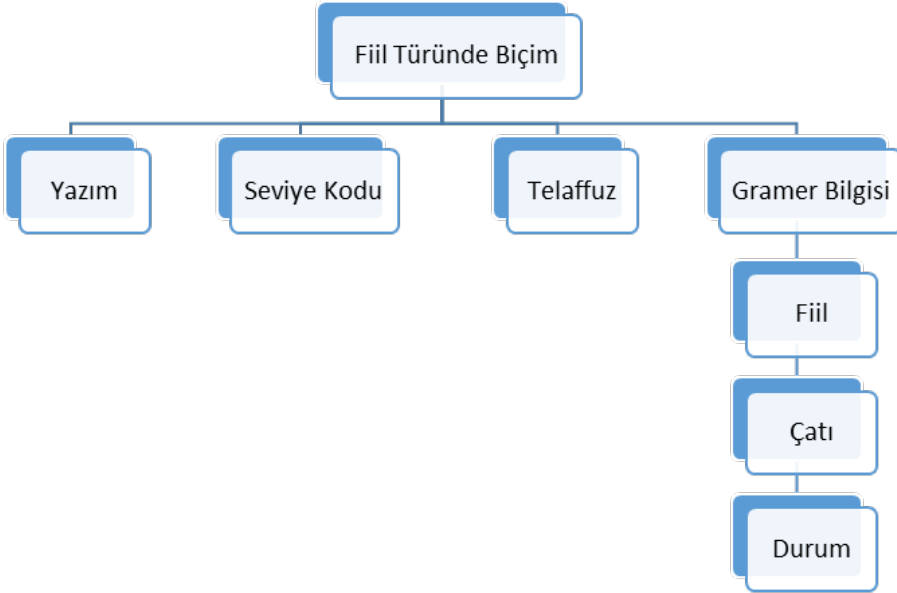
Gramer bilgisi: Üçüncü bölüm, madde başının gramer bilgisinin sunulduğu alandır. Gramer bölümü bir sözlükte kelime türü bilgisi ile kendini gösterir. Bu alanda madde başının ad türünden ya da fiil türünden olmasına göre alt alanlar açılmalıdır. Ad türünden olması durumunda açılacak alt alan madde başının çekimlenme biçimidir. Örneğin “kahır” kelimesinin çekimlenme biçimi “kahrı” ya da “şahit” kelimesinin çekimlenme biçimi “şahit-di” olarak sunulmalıdır. Fiil türünde ise alt alanlar çatı kategorisi ile durum kategorisidir. Durum kategorisi ile bir adın, fiile hangi durum ekiyle bağlanabildiği gösterilir. Çatı, Türkçenin en büyük zenginliklerinden biridir. Madde başı olan bir fiilde çatı kategorisi değişince anlam da değişir. Örneğin “ayrılmak” fiili hem edilgen hem de dönüşlü çatıya bir örnektir. Bu fiil edilgen çatıda “Bu masa sizin için ayrıldı.” cümlesinde “Belirli bir amaç için saklanmak, tahsis edilmek”; dönüşlü çatı da ise “Görevinden ayrıldı.” cümlesinde “uzaklaşmak, ilgisini kesmek” anlamındadır. Bu sebeple çatı kategorisinde geçişli, geçişsiz, edilgen, dönüşlü, işteş ve ettirgen; durum kategorisinde ise belirtme, yönelme, bulunma, ayrılma ve araç durumu alt alan olarak kullanıcıya sunulmalıdır. Aşağıdaki çizimler madde başının ad ya da fiil olmasına göre hazırlanmış tasarımları içermektedir.

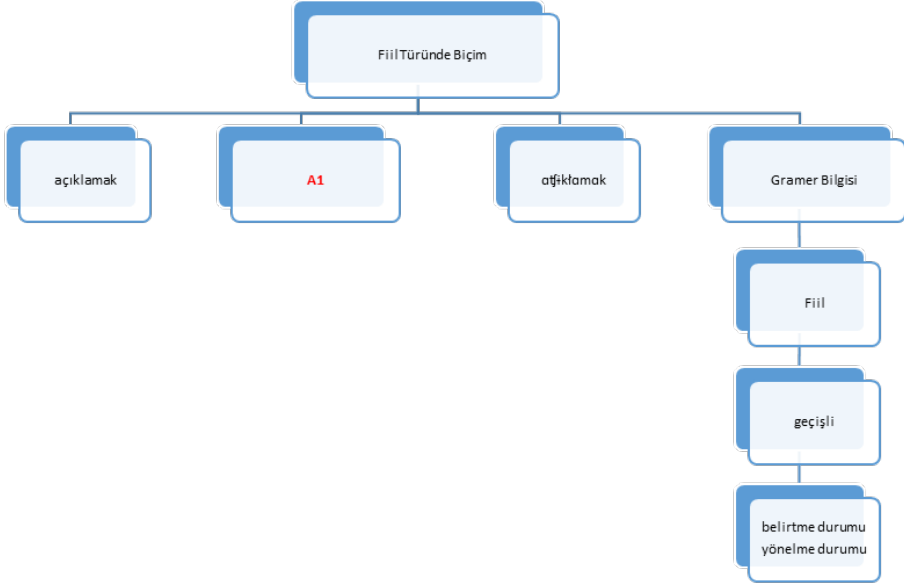
Şema 3. Ad türünde bir madde başının biçim özelliği tasarımı

Şema 4. “acemilik” maddesinin şemada gösterimi

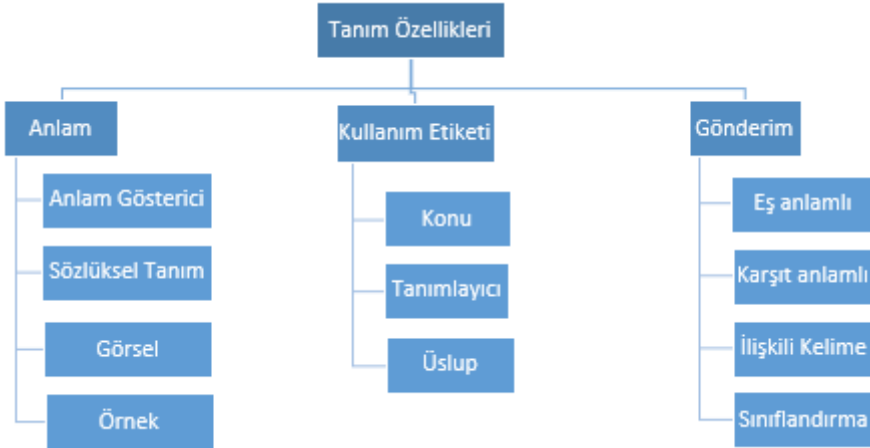
Şema 5. Fiil türünde bir madde başının biçim özelliği tasarımı

Şema 6. "açıklamak" maddesinin şemada gösterimi

1.2. Madde Başının Tanım Özellikleri

Parçalı yapıda ikinci bölümü oluşturan ve yorum içerebilen bölüm madde başının anlam bilgisidir. İlk bölüm ile karşılaştırıldığında sözlük hazırlayıcılarının yorumunun bu bölümde ağırlık kazandığı görülecektir. Bu bölümü oluşturan üç temel bileşen sözlüksel tanım, kullanım etiketleri ve gönderimdir.

Şema 7. Madde başının tanım özelliklerinin şemada gösterimi

Sözlüksel tanım: Sözlükteki madde başının ya da alt maddenin anlamının açıklaması bu bölümde bulunur. Sözlükte tanım ve tanım stratejisi sözlüğün tipolojisi ile ilgilidir ve başlı başına ayrı ve ayrıntılı bir çalışmanın konusudur. Anlam standart ve hazır olan bir olgu değildir, iletişim sürecinin her aşamasında yeniden ve farklı biçimlerde karşımıza çıkar. Diğer bir ifade ile anlam üretilen bir olgudur. Öğrenici sözlüğünde tanım için sözlüğün hazırlık aşamasında hazırlanacak bir rehberde stratejiler belirlenmelidir. Bir sözlük tanımında 4 bileşene yer verilebilir. Bunlar anlam göstericiler, anlamın açıklaması, görsel ve örnektir.

Anlam gösterici çok anlamlılık konusu ile ilgilidir ve eğer bir madde başı çok anlamlı ise sözlük hazırlayıcılarının tercihine göre anlam göstericilere yer verilebilir. Anlam göstericisi en basit ifade ile bir kullanıcının çok anlamlı bir madde başında tanımını görmeden tanıma hazırlık yaptığı bölümdür.

Tanımın üçüncü bileşeni **görseldir**. Ansiklopedik sözlükler, çocuk sözlükleri gibi sözlük tiplerinde yaygın bir biçimde tercih edilen görseller öğrenici sözlüklerinde bir kavramın daha net tanımlanmasında ya da açıklığa kavuşturulmasında tercih edilebilir. Bir öğrenici sözlüğünde kullanılacak görsel, bir diyagram, çizim / resimleme ya da fotoğraf olabilir.

Tanımın dördüncü bileşeni ise **tanıkladır**. Tekrarlanabilir dil verilerinden (saha araştırmasından elde edilen ya da derlemlerden elde edilen) ya da hazırlayıcıların oluşturduğu tipik örneklerden seçilmiş bağlamı yansıtan, anlamı açıklamak için kanıt niteliğinde olan verilerdir. Örnek teknik olarak her madde başı için verilmesi zorunlu olan bir bileşen değildir. Özellikle sık kullanılan kelimelerde, çok anlamlılığı yansıtan madde başlarında bağlamı yansıtan örneklerdeki çeşitliliğin kullanıcıya fayda sağladığı da unutulmamalıdır.

Parçacıl yapının ikinci bileşeni **kullanım etiketleridir**. İşlev açısından bakıldığında anlam göstericilerinin görevine yakın bir görevi olmakla beraber özellikle bazı durumlarda sözlük hazırlayıcılarının yorumuna kapalı olması nedeniyle farklılık gösterebilen bölümdür. Bir öğrenici sözlüğünde 3 tip kullanım etiketi yer alabilir. Bunlardan ilki konu etiketidir. Madde başının ya da alt maddenin ait olduğu ya da ilişkilendirildiği uzmanlık alanı bu konu etiketi ile işaretlenir. Sözlük hazırlayıcıları için sosyal bilimlere ait bir konu etiketini işaretlemek bilgisayar, tıp, kimya gibi alanları işaretlemekten daha kolay olabilir. Bu sebeple sözlük hazırlayıcıları, konu etiketi gerektiren madde başında özel alan uzmanlarının bilgisine başvurmalıdır. Konu etiketlerine örnek olarak şunlar verilebilir: *Astronomi, bilgisayar, biyoloji, botanik, dilbilgisi, dil bilimi, kimya, mimarlık, sinema, tarih, tıp* gibi. Her ne kadar ilk bakışta terimleri ilgilendirir gibi gözükse de çok anlamlı bir madde başının tanımlarından biri de konu etiketine ihtiyaç duyabilir.

İkincisi ise **tanımlayıcı** etiketidir. Burada yer alabilecek etiketler şunlardır: *Alaycı, argo, aşığılayıcı, halk ağzı, mecaz, şaka yollu* etiketleridir. Bir kelimenin tanımından önce verilen bu tür bir etiket kullanıcıyı, kelimenin kullanımı ile ilgili bilgilendirir. Etiketlere bakınca sözlük hazırlayıcıları için bu bölümün yoruma pek uygun olmadığı görülebilir, öte yandan bu etiketlerden özellikle mecaz etiketinin sözlük hazırlayıcıları için zaman zaman sorunlu bir başlık olabileceği de görülmektedir.

Üçüncü kullanım etiketi ise **üsluptur**. Üslup etiketi bir kelimenin kullanılabileceği durumsal bağlam ile ilgili bilgi verir. Bilindiği gibi bir dil standart varyanttan ibaret değildir. Bu bölümde yer alabilecek etiketler şunlardır: *Müstehcen, kaba, resmî, gayriresmî, saldırgan, kaba, teklifsiz*. Örneğin “şekerim” sözü genellikle kadınların günlük konuşmalarında tercih ettikleri bir samimiyet ifadesidir. Dolayısıyla üslup etiketinde bunu teklifsiz (veya içten) ile işaretlemek, kullanıcıya kelimenin kullanımındaki durumsal bağlamı hakkında bilgi verecektir. Yine “çingene” sözü öncelikle bir topluluğu ifade ederken bu kelimenin “açgözlü, arsız” gibi anlamlarının “saldırgan” olarak işaretlenmesi kullanıcı için gerekli bir bilgidir ve kullanımındaki durumsallığı vurgulayacaktır.²³

Parçacıl yapının üçüncü bileşeni **gönderimdir**. Bu bileşenin temel işlevi madde başının ilişkili olduğu diğer sözlük birimlere kullanıcıyı yönlendirmesidir. Bir öğrenici sözlüğünde dört tip gönderim yer alabilir, bunlar: Madde başının varsa eş anlamlısı, zıt anlamlısı, ilişkili kelime ve maddenin tematik sınıflandırma çerçevesidir.

Eş anlamlılık konusunda literatürde dilbilimsel açıdan türlü tartışmalara rastlanmaktadır.²⁴ Sözlüğün pratik amacı göz önüne alındığında kelime düzeyinde özdeşliklere yer vermek, kullanıcıya kolaylık sağlayacaktır. **Karşıt anlamlılık** ise eş anlamlılığın tersi bir durumdur ve yine kelime düzeyinde anlam karşıtlığını gösterir (büyük-küçük; erkek-dişi gibi). **İlişkili kelime** madde başının anlam açısından ilişkili olduğu diğer kelimeleri kullanıcıya sunmaktır. Örneğin “sancı” madde başında kullanıcıyı “ağrı”; “seçici” madde başında “titiz” kelimesine yönlendirmek gibi. Bu bölümdeki son gönderim unsuru ise tematik **sınıflandırmadır**. Burada bir maddenin ait olduğu kavram alanı kullanıcıya sunulmaktadır. Örneğin yiyecek, içecek, hijyen malzemeleri, zaman, mevsimler sınıflandırmada birer kavram alanı olarak düşünülebilir.

bağışB2 /ba:ıʃ/ad

1. karşılıksız Bir kişiye ya da hayır işleri yapan kurum ve kuruluşlara yardım amacıyla karşılıksız olarak verilen şey; bu şekilde bir şey verme eylemi

SMA hastaları için toplanan bağış miktarı 500 bin liraya ulaştı.

eş anlamlı: hibe

2. tıp Kişilerin izniyle ihtiyacı olanlara kan, vücut organı veya dokusunun sağlık çalışanları tarafından aktarılması eylemi

Kök hücre bağışı profesyonel ve tam donanımlı hastanelerde yapılır.

Böbrek nakli için bağış bekleyen yüzlerce hasta var.

→ kan bağışı, kadavra bağışı, organ bağışı

sınıflandırma: SAĞLIK

23 *Türkçe Sözlük*'te tanım ve etiketleme sorunlarıyla ilgili olarak bk. Mehmet, Kahraman, “Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2021:987-1021.

24 Halil, Ersoylu “Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Olur mu?”, *Türk Dili*, 591, 2001:250-266. Doğan, Aksan, “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma”, *Dilbilim ve Türkçe Yazılar içinde*, İstanbul: Multilingual yay. 2004:121-146; Mustafa, Sarı, “Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ile İlgili Bazı Sorunlar”, *Türkoloji Araştırmaları*, 6/1, 2011:533-538.

Yukarıdaki örnekte çok anlamlı kategoride yer alan ve sözlüklerimizde “bağışlanan şey” olarak tanımlanan “bağış” madde başında tanımdan hemen önce verilen ve sarı ile renklendirilmiş bilgi, anlam göstericiye bir örnektir. Maddenin ilk anlamında yer alan ve tanımın özünü oluşturan söz ya da sözler anlam gösterici olabilir. Kullanıcı böyle bir ön bilgi ile tanıma hazırlanır ve kullanıcıyı tanıma hazırlamak anlam göstericinin ilk görevi olarak kabul edilebilir. Anlam göstericinin ikinci görevi ise bir maddedeki anlam farklılıklarını vurgulamaktır. İkinci anlamdan önce gösterilen ve yeşil ile renklendirilmiş bölüm konu etiketine bir örnektir. Ok işareti ile gösterilen bölüm ise ilişkili kelimelerdir. Buradaki amaç kullanıcıyı bu anlamla ilgili önerilen yakın ve ilişkili sözlere yönlendirmektir.

Alt madde: Sözlükteki alt madde konusu sözlük hazırlama sürecinin en zorlu başlıklarından birini oluşturmaktadır. Basit bir ifade ile ayrı, bağımsız bir madde başı olarak verilmeyen, bir madde başının altında gösterilen kalıplaşmış birimler, ifadeler, sözler alt madde olarak gösterilebilir. Bu bölüm sözlük hazırlayıcılarının inisiyatifinde olan bir konu gibi görünmektedir. Öğrenici sözlüğünde alt madde belirleme stratejisi hazırlık aşamasındaki rehberde net bir biçimde vurgulanmalıdır. İlk strateji alt maddenin kullanım sıklığıdır. Bazı alt maddeler sık kullanım özelliğine sahiptir, bu tür örnekleri alt madde olarak göstermek yerine madde başı olarak vermek daha doğru bir yaklaşımdır. *Türkçe Sözlük*'te ve *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* 'te “şikâyet etmek” sözü alt madde olarak “şikâyet” madde başında gösterilir. Oysa Türkçe için ulaşılabılır derlemlere bakıldığında belirgin bir sıklık değeri olduğu görülür, dolayısıyla “şikâyet etmek” kelimesinin bir madde başı olarak verilmesi daha doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

İkinci strateji ise alt maddenin anlam bilimi açısından madde başıyla ilgisinin kalmadığı durumlarda o sözü madde başı olarak belirlemektir. Örneğin, “hafif” maddesinin altında bir “hafif yollu” alt maddesiyle karşılaşabilirsiniz. “Hafif yollu” iki anlamda kullanılır: Birincisi “hafifmeşrep” ile aynı anlamda ikincisi ise “üstünkörü” anlamındadır (Örnek: Hafif yollu uyarmak). Anlama bilimi açısından değerlendirildiğinde bu alt madde, madde başı olabilir.

Alt maddelerde yer alabilecek bilgi setleri ise yazım, kullanıcı etiketi, tanım ve örnektir. Buradaki bilgi setleri için madde başında uygulanan stratejiler uygulanabilir, ancak bu bölümde yer alan bilgiler daha sınırlı olabilecektir.

ÇingeneB2 /tʃiŋɟene/ad

1. halk Hindistan'dan çıktıkları düşünülen, dünyanın birçok yerinde dolaşan ve göçebe olarak yaşayan, kimi yerlerde yerleşik düzene de geçen topluluk ya da bu topluluktan olan kimse *Şehre çingeneler gelmiş, bir panayır kurmuşlardı.*

2. saldırgan Utanıp sıkılması olmayan, açgözlü, cimri kimse *Ne çingenedir o! Cebinden beş lira çıkmaz.*

Alt madde

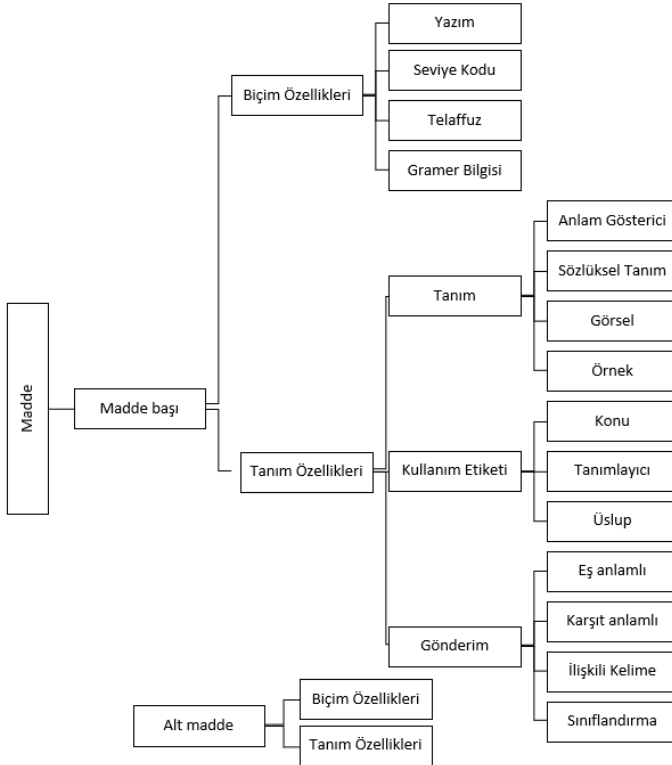
Çingene çalar Kürt oynar (saldırgan) Düzensiz topluluklar ve dağınık yerler için kullanılan bir söz.

Çingene çorbasına dönmek (saldırgan) Bir iş ya da bir yerin karmaşık bir duruma gelmesini ifade eden bir sözdür.

Yukarıdaki “Çingene” madde başı altında verilen tasarım örneğine bakıldığında yine sarı ile renklendirilmiş kısım anlam gösterici; yeşil ile renklendirilmiş kısım ise “saldırgan” bir ifade içerdiği için üslup etiketi altında gösterilmektedir. Alt madde bölümünde ise iki kalıplaşmış ifadeye yer verilmiş ve buradaki bilgi yapısı yazım, kullanım etiketi ve tanım ile sınırlı tutulmuştur.

Sonuç

Bir öğrenici sözlüğünde bir maddenin nasıl tasarlanabileceğini değerlendirdiğimiz bu çalışmada madde tasarımının, bilgi yapısına erişimde kilit bir rol üstlendiği görülmektedir. Tasarım parçacıl yapı konusudur ve sözlük hazırlık aşamasında iken bunun bir standart biçimi belirlenerek sözlük hazırlayıcılarına sunulması gerekmektedir. Sonuç olarak bir maddenin genel tasarımı güçlü bir erişim ve bilgi yapısı için aşağıdaki şemada gösterildiği gibi sunulabilir.

Şema 8. Bir maddenin genel tasarım şeması

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

- Aksan, Doğan. “Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlılardan Yararlanma”, *Dilbilim ve Türkçe Yazılar içinde*, İstanbul: Multilingual Yay. 2004.
- Atkins, Berly Sue & Rundell, Michell, *The Oxford Guide To Practical Lexicography*. New York: Oxford University Pres. 2008.
- Atkins, Berly Sue (Editör). *Using Dictionaries: Studies Of Dictionary Use By Language Learners And Translators*. Lexicographica. Series Maior 88. Tübingen: Max Niemeyer, 1998.
- Bergenholtz Henning. & Gouws, Hjalmar Gouws. “What is lexicography?” *Lexikos* 22, AFRILEX-reeks/series 22 (2012): 31-42.
- Bergenholtz, Henning & Tarp, Sven. (Ed.). *Manual of Specialised Lexicography*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1995.
- Bergenholtz, Henning., Cantell, Ilse., Fjeld, Ruth Vatvedt., Gundersen, Dag., Jónsson, Jón Hilmar. & Svensén, Bo. *NLO. Nordisk Leksikografisk Ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget, 1997.
- Berber, Ceren. *Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yardımcı Kaynak Hazırlama: Sözlük Modeli Önçalışması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- Ersoylu, Halil. “Eş Anlamlılık mı, Yabancı Kaynaklı Karşılık Olur mu?”, *Türk Dili*, S. 591, 2001:250-266.
- Ezza, Elsadig Yahya & Saadeh, Zeina. “Dictionary as a major resource for efl course in pronunciation”. *World Journal of English Language*, 1; 1, 63-67. 2011.
- Golynskaia, Anna. *Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretiminde Tek Dilli Öğrenci Sözlüğü: Model, Yöntem ve İlkeler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2017.
- Hartmann, Reinhard Rudolf Karl & James, Gregory. *Dictionary of Lexicography*. Londra, New York: Routledge, 1998.
- Jackson, Howard, *Sözlükbilime Giriş*, Çeviren Mehmet Gürlek, Ellen Patat, İstanbul: Kesit Yayınları, 2016.
- Kahraman, Mehmet. “Türkçe Sözlüklerde Etiketleme Sorunları Üzerine”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 2021: 987-1011.
- Kubbealtı Lugatı. “Metafor.” Erişim 03 Mart 2023 <http://lugatim.com/s/s%C3%B6zl%C3%BCk>
- Marello, Carla. “Qu’est-Ce Qu’une Dictionnaire Bilingue”, *Les Dictionnaires Bilingues* içinde, 33-52. Belgique: Aupelf-Uref - Editions Duculot, 1996.
- Merriam-Webster. “Dictionary.” Erişim 03 Mart 2023 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/dictionary>
- Nesi, Hilary. “The Specification of Dictionary Reference Skills İn Higher Education”, *Dictionaries*, *Language Learning. Recommendations, National Reports And Thematic Reports From The Tnp Sub-Project 9: Dictionaries* içinde, 53-67. Berlin: Free University Berlin, 1999.

- Nesi, Hilary. *The Use and Abuse of Learners' Dictionaries*, Lexicographica. Series Maior 98. Tübingen: Max Niemeyer, 2000.
- Özcan, Emrah. *Başlangıç Düzeyi Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi İçin Sözlükçe Çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2006.
- Sarı, Mustafa. "Türkiye Türkçesinde Eş Anlamlılık ile İlgili Bazı Sorunlar", *Türkoloji Araştırmaları*, 6/1,2011:533-538.
- Svensén, Bo. *A Handbook Of Lexicography: The Theory And Practice Of Dictionary-Making*. Cambridge University Press, 2009.
- Thumb, Jenny. *Dictionary Look-Up Strategies and the Bilingualised Learner's Dictionary: A Think Aloud Study*. Tübingen: Max Niemeyer, 2004.
- Tseng, Fan-ping. "EFL students' Yahoo! online bilingual dictionary use behavior", *English Language Teaching Journal*, 2;3 (2009): 98-108.
- Tüfekçioğlu, Burak. *Derlem Tabanlı Çevrim İçi Türkçe Öğrenici Sözlüğü -Önadlar A Madde Başı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Mersin Üniversitesi, 2013.
- Türkçe Sözlük. "Sözlük." Erişim 03 Mart 2023. <https://sozluk.gov.tr/>
- Wiegand, Herbert Ernst. "A theory of lexicographic texts: An overview", *Suid-Afrikaanse Tydskrif vir Taalkunde* 14; 4 (1996): 134-149.